

Ko dar nežinome apie Matą Slančiauską

Janina ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Matas Jonas Slančiauskas mums žinomas kaip tautosakos, liaudies medicinos užrašytojas ir rinkėjas, vienas iš „Atgajos“ draugijos kūrėjų, laikraščio rengėjų, spaudos platintojų; įvairių rankraštinių žodynėlių sudarytojas, eilių kūrėjas, lietuvybės skleidėjas, vertėjas, kitaip tariant, mokslo populiarintojas Šiaurės Lietuvoje. Pagerbiant šią asmenybę 1999 m. Joniškio rajono savivaldybės nutarimu įsteigta Mato Slančiausko premija. Kas antri metai (nuo 2000-ųjų) už Joniškio krašto paveldo saugojimą ir tyrimą ji teikiama ir pavieniams asmenims, ir kolektyvams. Premijos įteikimo vieta pasirenkama vis kita: Joniškio kultūros centras, Raudonoji ar Baltoji sinagoga, o kai Žagarė buvo mažąja kultūros sostine, premija įteikta Žagarėje. Dešimtoji premija (2020 m.) už etninės kultūros plėtrą, Joniškio vardo garsinimą ir svarų indėlį į rajono kultūrą Ritai Balčiūnienei (Kipšaitei) įteikta joniškiečiams netradicinėje vietoje – Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje, išklausius šv. Mišių už Joniškio kraštą ir jo žmones. Organizatoriai, mano manymu, surado prasmingiausią vietą pagerbti ir dvasine bendryste susieti amžinybėn išėjusius ir dabar gyvenančius, kraštą garsinančius Joniškio krašto žmones. Bet vietos laikraštyje *Sidabrė* tuojau radosi prisistatyti nepanorusių žmonių nepasitenkinimas. Nurodydami tik vardą ir vietą arba profesiją ir vardus, joniškiečiai svarstė, esą Slančiausko premijos nederėtų įteikti bažnyčioje, t. y. „atvaryti“ Slančiauską į bažnyčią. Išsakydami savo nuomonę, rezonansinių straipsnelių autoriai Slančiauską įvardijo kaip „smarkų kunigų priešą“, kurį Rudiškių klebonas Švėgžda ir Skaistgirio kunigas Kazimieraitis savo parapijiečiams draudęs kviestis siūti į namus. Švėgžda net mirusio Slančiausko neįsileidęs į kapines (Antanas K. 2020: 2). Buvusios pedagogės, „nemažai

prisidėję, kad būtent kraštotyrininko vardu būtų pavadinta progimnazija…“, ir įsitikinusios, kad yra gerai ištyrinėjusios Slančiausko „darbus ir veiklą“, pavadino Slančiauską net „ateistinius įsitikinimus“ turėjusiu žmogumi ir mãno, kad premijos įteikimas bažnyčioje yra nepagarba ne tik tikintiems, bet „ir tiems, kurie yra nereligingi…“ (Pedagogės Rima ir Rita 2020: 7). Būta ir kitos nuomonės: Rita Urnėžiūtė Mato Slančiausko premijos įteikimą vertino kaip prasmingą ir iškilmingą Joniškio miesto šventės akcentą, „telkiantį visus, kam rūpi Joniškio krašto paveldas ir dabartis“, ir rašė, kad taip galėtų būti kasmet. Autorė, remdamasi maldų ir maldelių pavyzdžiais, atkreipė dėmesį į buvusį „kasdienį krikščionišką mūsų krašto žmonių pamaldumą“, artimo meilės ugdymą ir džiaugėsi, kad giesmės, maldos, poteriai tik Slančiausko dėka išliko rašytiniuose šaltiniuose (Urnėžiūtė 2020: 10). Šios mintys mane privertė susimąstyti ir pasvarstyti, kaip vis dar paviršutiniškai mūsų mąstoma ir kaip giliai okupacijos suformuotos nuostatos liko ir tebelieka ne tik joniškiečių sąmonėje. Ką iš tiesų žinome apie XIX a. pabaigos dvasinius lūžius? Kadangi praėjo daugiau nei 170 metų nuo Slančiausko gimimo, tenka atsigręžti į XIX a. pabaigos–XX a. pradžios carinės priespaudos gniaužtuose buvusią ir Nepriklausomybę pradėjusią kurti Lietuvą. O per kitų asmenybių gyvenimą, mokslininkų (istorikų archeologų ir ateistų) mintis kiek ne kiek pasiaiškinti, kokias prigimtines ir išugdytąsias dvasines vertybes tuomet puoselėjo dabar žinomi Lietuvos kultūrai ir mokslui nusipelnę žmonės ir kokius galėtume įžvelgti mados polinkius.

Joniškio kraštas: mokymas ir asmenybės. Pamąstymų pagrindas, žinoma, bus Mataušo (Mato) Jono Slančiausko asmenybė, kuri, supratusi, kad carinė valdžia visaip žlugdo ir demoralizuoja tautą, stengėsi saugoti viską, kas buvo galima užrašyti, nupiešti, nubraižyti. Jo gyventas laikas nuo 1850 02 21 iki 1924 03 11 Lietuvos istorijoje žinomas kaip carinės Rusijos imperijos okupacija. Suprantama, kad teritorijos užėmimas ne visada pavergia užimto krašto žmogų. Jei jis yra brandi asmenybė, išlieka laisvas nuspręsti, kaip mąstyti ir elgtis. O asmenybę (vaikų etines, estetines, dorovines ir t. t. nuostatas) pirmiausia formuoja šeima. Mato Jono Slančiausko tėvas – raštingas bežemis kubilius Mateušas Tadeušas Slančiauskas – ir mama – puiki pasakotoja Teresė Kardišauskaitė – septynerių metų sūnų nuvežė pas Rudiškių (Joniškio r.) vargonininką mokytis rašto. 1874 m. Slančiauskas baigė Joniškio parapinę mokyklą. Dar besimokydamas ėmė kurti „daines“, pramoko vargonuoti. Nuo šešiolikos metų pradėjo verstis siuvėjo amatu. Tai, ko išmoko, stengėsi perduoti kitiems: savaitgaliais mokė to kaimo, kuriame siuvo, vaikus, sakytume, buvo daraktorius. Tai gali būti susiję su kunigo Liudviko

Šiaučiūno (1861 (2?)–1939) veikla ir įtaka, mat jis, 1891–1892 ir 1894–1906 m. Joniškio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios kunigas, vėliau klebonas, rėmė knygnešius, rūpinosi, kad netrūktų religinės literatūros. Už lietuvišką veiklą ne kartą yra sumokėjęs valdžios skirtas baudas ne tik už save, bet ir už knygnešius. Ugdė daraktorius, skatino juos slapčia mokyti vaikus lietuviškai. Ziniūnuose (Joniškio r.) buvo įsteigęs slaptą mokyklą, 1902 m. surengė slaptą lietuvišką vaidinimą.

Šeimos vaikus ugdė ir kitaip, pavyzdžiui, Jonas Šliūpas (1851–1944) pirmųjų mokslo pradmenų – tikybos ir lenkų kalbos – buvo išsiųstas mokytis pas dėdę kunigą. Vėlesni mokslai ir darbai (gal dėl bekompromisio charakterio?) liko nebaigti: išvarytas iš Rusijos universiteto (be teisės mokytis carinėje Rusijoje), dėl kunigų redaktorių kritikos išvarytas ir iš Prūsijos. Vertos dėmesio ir Jono Biliūno (1879–1907) mintys. Dar mokydamasis Liepojos gimnazijoje būsimasis rašytojas pastebėjo, kad lietuvių ir latvių studentai skiriasi. Latviai turėjo tautinę mokyklą, kurioje rimtai pramokdavo savos kalbos ir savo rašto, o toliau mokydavosi imdami pavyzdį iš vietos vokiečių. Biliūnas stebėjo, kaip latvių gimnazistai uoliai mokydamiesi, vėliau dirbdami mokslo ir literatūros baruose turtino savo kultūrą pasaulinės literatūros vertimais (apie 1890-uosius Latvijoje pradėta griežtesnė rusinimo politika menkino latvių tautiškumą, bet stiprino anticarines nuotaikas). Rašytojui kėlė nuostabą, kad į Liepoją suvažiavę lietuviai iš savo tėvynės neatsiveždavo savos, tautinės, nuostatos, o iškart persiimdavo vokiečių. Daugelis suvažiavusių lietuvių net gerai paskaityti nemokėdavo (maldaknygės paskaitymas nebuvo tas pat, kas rimtų veikalų skaitymas). Taigi pamokytas Šiaurės Lietuvos jaunimas galėjo kiek išsiskirti tautinėmis nuostatomis (geriausias pavyzdys – Liudo Vaineikio (1869–1938) – Lietuvos politinio veikėjo, knygnešio, gydytojo veikla).

Joniškio krašto koplyčios ir krikščioniškos bendruomenės veikla. Joniškio kraštas yra paribys. Religiniu požiūriu jis labai savitas ir įdomus. Čia, be lietuvių, gyventa įvairių tautybių žmonių – išpažįstančių savo tikėjimą latvių, žydų, vokiečių, rusų. XX a. pabaigos–XXI a. pradžios tarminiuose įrašuose iš Žagarės (Joniškio r.) esu iššifravusi tokį sakinį: *O tada tie tikėjimai ar (taip pat) labai skyres. Čia – kataliks, o čia – liuterons. Tai baisu (siaubinga). Tas liuterons buvo smertis (mirtis).* Nuklysdami į XVIII a. (tiesa, kiek tolėliau nuo Joniškio), prisiminkime esą buvusį įvykį Pamūšyje (Pakruojo r.). Ten pirmoji bažnyčia, pastatyta 1621 m., priklausė ne katalikams, o reformatams. Dėl jos tarp reformatų ir katalikų vyko tarpusavio

nesutarimai. 1706-ųjų liepą Klovainių parapijos katalikai, su kunigu grįždami iš atlaidų Linkuvoje, nusiaubė Pamūšio reformatų bažnyčią ir apiplėšė vietos gyventojus evangelikus reformatus. Vėliau, sunykus evangelikų reformatų parapijai, Šv. Antano Paduviečio bažnyčią perėmė katalikai (Vitkūnas 2022: 30). Joniškiečiai, kaip pasakojo Vilniaus universiteto istorikas, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademikas, doc. dr. Liudas Jovaiša LRT laidoje „Atspindžiai“, statėsi koplyčias. Jų būta dvylikos, išlikusių yra 10 (2 sugriautos). Koplyčių statymas Joniškio krašte galėjo būti jėzuitų įtaka, mat Joniškio bažnyčios klebonas buvęs labai palankus jėzuitams. 1754 m. jis pakvietė jėzuitus mokyti vaikus poterių lietuvių kalba. Anot Jovaišos, įdomu tai, kad šios koplyčios nėra paminėtos kaip bažnyčių nuosavybė. Koplyčios buvo statomos visoje Lietuvoje, bet visur jos, kad ir sugriautos, įtrauktos į bažnyčios turto sąrašus. Mokslininkas mano, kad Joniškio krašte koplyčias statė pačios bendruomenės ant buvusių alkakalnių ir piliakalnių (Vaitkevičius 2016). Matyt, taip Joniškio krašto žmonės nuo senovės saugojo šventas vietas. Prie koplyčių rasdavosi kapinės (seniau tai buvusios dykros – mirusiųjų vieta (Žulkus 1989: 107–116; Vasiliauskas 2007: 34–64). Tokia didžiausia dykra, spėjama, buvusi tarp Virčiuvio ir Vilkiaušio upelių). Kartą per metus koplyčiose būdavo švenčiami atlaidai. Po iškilmių visi dalyvavusieji vietos bendruomenės būdavo vaišinami alumi ir valgiais. Vaišės trukdavo net tris dienas. Atlaidų tęsiniai nepatiko bažnyčios vyresnybei, esą toks šventimas yra girtuoklystė ir paleistuvystė. Šventimas nunyko, bet Joniškio krašte koplyčios ir dabar prižiūrimos, kartais ten vyksta pamaldos. Matyt, skerslatvio, kaip dažnai apie save sako joniškiečiai, tikėjimas tvirtas ir susietas su savasties išsaugojimu. Beje, tikėjimas vėliau buvo palaikomas mokyklos. Įrašuose iš Rudiškių (Joniškio r.) respondentė, pasakodama apie pirmosios Nepriklausomybės metais lankytą mokyklą, prisiminė: *visas ceremonijes būdava katalikiškai, o daba mokyklo(j) nieka katalikiškai nėra*.

Apie joniškiečių tikėjimą. Įdomus iš netolimų vietų kilusio Jono Šliūpo tekstas, publikuotas knygoje *„Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija: religijos kritika, laisvamanybė ir ateizmas Lietuvoje“* (tekste trumpinama LAICh). Šliūpas apibūdinamas kaip „kovingas ateistas“ (LAICh 1988: 269), tad jo pastebėjimai turėtų būti itin svarbūs. Štai ką Šliūpas rašo: „Lietuv-latvys už savo tikėjimą yra ir šiandien gatavas galvą paguldyti į kapą <…>. Visas lietuv-latvių gyvenimas sukasi aplink tikėjimą. Rytą, dieną ir vakarą mes šnekame apie tikėjimą. Atliekame maldas, duodame dovanas bažnyčiai ir šventiesiems <…> Vaikus auginame tikėjime ir mokiname gal daugiaus mažai ko, apart tikėjimo. Kad taip tai mes

esame suaugę su tikėjimu, jog jis yra mūsų prigimimu“ (LAICh 1988: 287–288). Šį pastebėjimą patvirtina prisiminimuose ir pasaulio tautų teisuolis, tolstojininkas, esperantininkas iš Žagarės (Joniškio r.) Edvardas Levinskas (1893–1975): „Mano mama buvo karšta katalikė. Tokį pat karštą kataliką ji išauklėjo ir mane. Visada aš gindavau šalin kilusias dėl kai kurių religinių dalykų abejones ir atspyriui jėgų ieškodavau maldoje ir malda man iš pradžių padėdavo“ (Levinskas 2021: 3). Levinskas pasakoja, kad per gavėnias, sekmadieniais po pietų, vakarais eidavo į bažnyčią, vaikščiodavo „stacijas“. Pamaldus buvęs ir dirbdamas Šiauliuose bei Rygoje. Kad maldos joniškiečius lydėjo iki XX amžiaus antrosios pusės, pastebi ir Rita Urnėžiūtė: „Negaliu neprisiminti, ką iš tėvuko (Vytautas Stasys Urnėžius, 1930–2017) ne kartą esu girdėjusi apie savo senelį Klemensą (Klemensas Urnėžius, 1887–1974). Nuėjęs praustis į pirtį, senelis visada pirma sukalbėdavęs poterius. Sakydavęs, kad už tuos, kurie pirtyje numirė. Kalbėdavęs maldas ir visokius darbus dirbdamas“ (Urnėžiūtė 2020: 10). Įžvelgęs gilų tikėjimą, Šliūpas kritikos žeria kunigams, kurių veikla nesuderinama su lietuvių tautinio atgimimo idėjomis. Šliūpui nepriimtina kunigija, kuri politiškai tarnauja maskoliams, o Vilniaus bažnyčiose, kaip rašo Šliūpas, jau ima giedoti net rusiškas giesmes. 1892 m. „Apszwietos“ Nr. 5 Šliūpas užsimena apie kunigus iš pašaukimo, t. y. tinkamus profesijai, kurie dėl savo pažiūrų ir veiklos turi vengti kitų kunigų: „Mažai yra kunigų, kurie kitaip elgiasi, ir tie turi slėptiesi nuo kitų!“ (LAICh 1988: 269). Šliūpas rašė, kad siekdami laisvės turime išnaikinti vaidus „…tarp apšviestūnų ir kunigų, tada pražydės mūsų žmonių tarpe žinojimas, apšvieta, dorybė, o su tuomi drauge ir valnybė“ (LAICh 1988: 280). Tikslas aiškus – laisvė, kurią galima pasiekti tik susivienijus, bendromis jėgomis atsilaikant prieš polonizaciją ir rusifikaciją. Verta prisiminti ir Šliūpo gyvenimo tarpsnius, kurie nelabai susiję su „kovingo ateisto“ veikla. Išvažiavęs į Ameriką skatino lietuvybę, nes matė, kad lietuviai linkę telktis prie lenkų, kritikavo lenkų kunigus, kam lenkina lietuvius išeivius. Subūrė galybę įvairiausių draugijų, skatino kurti lietuviškas parapijas. „Jis turėjo būti pirmas, ledlaužis, o tolesnį ramų darbą palikdavo kitiems“. Po žmonos Liudvikos Malinauskaitės mirties grįžęs į Lietuvą vedė antrą kartą – 38 m. jaunesnę Grasildą Grauslytę iš Palangos. 1929 m. Eržvilke juos sutuokė pažįstamas kunigas – knygnešys, publicistas, vertėjas, visuomenės veikėjas Julijonas Jasinskis (Jasienskis, Jasinskis, Jašinskis 1874–1934), nuo 1926 m. buvęs Eržvilko klebonu. Ir vaikai, ir giminės smerkė santuoką, tad teko persikelti į Palangą arčiau žmonos tėvų. Kita asmenybė, su kuria Slančiauskas buvo supažindintas, – Jonas Basanavičius. Toje pat knygoje jis įvardytas kaip „atstovas liberaliosios lietuvių buržuazijos“, kuri tarp dvasininkų ieškojo sąjungininkų savo

nacionaliniams tikslams pasiekti. Būdamas kultūros veikėjas ir mokslininkas „J. Basanavičius […] išsakė neigiamą požiūrį į katalikų bažnyčią, kurią laikė lietuvių lenkinimo įrankiu bei kryžiuočių ekspansijos į Lietuvą pagalbininke (LAICh 1988: 237)“, numanydamas, kad bažnyčia padarė žalos lietuvių nacionalinei kultūrai. Vargu ar Slančiausko pažiūras galėjo paveikti ir Vincas Mickevičius-Kapsukas, kurio knygelė buvo jo bibliotekoje. Kapsukas nurodomas kaip „ateistas marksistas“, mėgęs palėbauti ir laisvai pagyventi, rašęs straipsnius apie Rusijos cerkvių, vienuolynų gausą ir jų likimą. Kadangi Slančiauskas carizmo vykdomą politiką suvokė kaip bausmę mūsų kraštui, tai Kapsuko mintys, manau, galėjo sukelti tik priešišką reakciją – užrašyti ir saugoti katalikišką tikybą, kol dar ji neuždrausta okupanto. Primintinos ir Levinsko mintys, kad jis dar Joniškyje brandinęs mintį tapti kunigu, bet tėvai buvę beturčiai ir Levinsko leisti į Šiaulių ar Jelgavos gimnazijas, o paskui į kunigų seminariją nebuvę iš ko. Jis rašo: „Katalikų tikybą aš tada laikiau švenčiausia ir geriausia ir karštai ją gindavau, kai tekdavo susiremti su ateistais. Kai jie man rodydavo to ar kito kurio kunigo nedorus darbus, tai atrėždavau, kad dėl to kalti tik tokie kunigai, bet ne katalikų tikyba“ (Levinskas 2021: 3). Brukte brukama rusifikacija, tautos palikimo niokojimas ir Slančiauskui nedavė ramybės. Jis jautė, kad keičiasi (keičiamas) nusistovėjęs gyvenimo ritmas, ir matė grėsmę tautiniam identitetui, todėl stengėsi užrašyti kiek galima daugiau prigimtinės išminties ir gyvenimo faktų, tikėdamasis tai išsaugoti. Kaip sunku išklausti iš žmonių, Slančiauskas ne kartą rašė Jonui Basanavičiui. Išklausti ko iš žmogaus gali tik tuomet, kai pats ką papasakoji, šiaip klausinėjamasis dvasiniais dalykais taip greitai nesidalina, jų neatskleidžia. Taigi tik pamaldus (mokantis maldų, matomas lankantis bažnyčią) žmogus galėjo ir gebėjo išklausti ir surinkti tiek maldų maldelių, skirtų įvairiems gyvenimo atvejams, poterių, giesmių; 1892 m. parašyti ubagų žodynėlį „*Liuberiszka* arba senu ubagu kalba“ („*Liuberiška* arba senų ubagų kalba“) (Švambarytė-Valužienė 2011: 53–65), išryškinti alūžną (alūžna – duoklė ubagams, išmalda). Neverta abejoti, kad Slančiauskas girdėjo ir užrašė joniškiečių kritiką, pasišaipymus iš kunigų, kuriems materialiniai dalykai buvę aukščiau už dvasinius. Kunigo profesija ne iš lengvųjų – visiems po akimis, visų apkalbamas ir vertinamas ir visiems nevienodai įtinkantis. O ir kunigų būta įvairių, pavyzdžiui, įsimintina kraštiečio Kazimiero Kazimieraičio (1861–1909), kilusio iš Radikių kaimo (Joniškio r.) ir 1896–1909 m. buvusio Žagarės prapijos kunigu, veikla. Šis kunigas skatino žemės reformą, Kazimieraičio padedami kelių kaimų gyventojai išsidalijo bendruomeninę žemę ir pradėjo individualiai ūkininkauti. Tačiau Kazimieraitis buvo priešiškas lietuviškų knygų skaitymui ir platinimui, dėl tokios veiklos

persekiojo net bažnyčios tarnus (Vaitkienė 2015). Skaistgirio kleboną, išvariusį vargonininko šeimą su mažais vaikais į gatvę dėl to, kad skaitė iš Slančiausko paimtas knygas, prisimena ir mokytoja kraštotyrininkė Romualda Vaitkienė (Daugmondytė). Pasipriešinimo rašytam žodžiui, kaip aiškėja, būta ne tik Joniškio krašte, bet ir kitose Lietuvos vietose. Antai „Kuršėnų bažnyčios šventoriuje 1883 metais klebonas degino „Aušrą“ ir grasino atskirti lietuvius, kurie skaitys „Aušrą“, nuo bažnyčios (Kavaliauskaitė 2022: 1, 3). Anykščių klebonas – kategoriškas lenkų kalbos ir religinės doktrinos šalininkas, priešinęsis lietuvybei ir parapijiečių norui lavintis – Ferdinandas Ūselis (1838–1901), ieškodamas žmonėse lietuviškų knygų, grasindavo žmones išduosiąs žandarams, tėvams liepdavo deginti tas knygeles, plakti vaikus, o jei neklauso, statyti prie arklo… Slančiauskas siekė, kad tauta nebūtų maskolių paversta kaip toj dainoj „ir tamsia, ir juoda“, skatino jaunimą mokytis, skaityti ir visada turėti vieną tikslą, kurį jis įrašė *„Žodynelyje = Iš enciklopedijos“* (1903). Beje, *„Žodynelis = Iš enciklopedijos“* yra pirmasis tarptautinių žodžių rankraštinis žodynėlis, sudarytas net penkeriais metais anksčiau už Jurgio Šlapelio publikuotą *„Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlį“* (1907) (Švambarytė-Valužienė 2014: 64–101; 2019: 58–65). Aiškindamas žodį „pangermanyzmas (gr.), susivienijimas visu vokiškų tautu skilčiu“, Slančiauskas pridėjo: „Panlietvyz=mas! Kada bus?“.

Slančiausko veikla oficialiosios caro valdžios neliko nepastebėta: 1895 m. rugsėjo 17 d. jis suimtas ir pasodintas į Šiaulių kalėjimą, o 1896 m. rugsėjo 29 d. trejiems metams ištremtas į Rygą. 1898 m. grįžęs iš tremties Slančiauskas apsigyveno Trumpaičiuose, vėliau – Reibiniuose, bet buvo atsargesnis – bendravo tik su labai gerai pažįstamais žmonėmis, nebesiėmė aktyvios visuomeninės veiklos. Mirus antrajai žmonai, gyveno vienas, kol vyriausioji duktė Kristina Strazdienė nusilpusį tėvą 1924 m. pradžioje parsivežė į Trumpaičius ir neilgtrukus palaidojo Rudiškių kapinėse.

Laisvamanybė: mada ir tikrovė. Čia pravartu ir vėl sugrįžti prie rašytojo Jono Biliūno biografijos. Mums jis apibūdinamas kaip laisvamanis (cicilikas). Bet, Juozo Tumo-Vaižganto liudijimu, Biliūnas niekados neskelbė nieko, kas griautų tikėjimą (remiamasi draugų prisiminimais), kaip tik nekentė griovikų, ypač tų, kurie sugriovė jo paties tikėjimą. Jei kas griuvo – tai griuvo tik jo viduje. Įtrauktas į socialdemokratų veiklą, Biliūnas vienoks atrodė Vincui Mickevičiui-Kapsukui (ligos paveiktas žmogus yra silpnas), kitoks Vaižgantui (Biliūno artistiška, dailiška siela, kurį laiką apipilta politikos pelenais, per ligą tik nusivalė ir blykstelėjo

pirmykščiu skaidrumu). Rašytojas prieš vestuves (1904 m. rugpjūčio 4 d.) kreipėsi į Šiaulių kleboną. Šis reikalavo atlikti išpažintį (Biliūnas Šiauliuose buvo žinomas kaip pagarsėjęs cicilikas, bedievis). Panevėžio kunigas Povilas Korzonas (1879–1943), išklausęs Biliūną ir jį supratęs (Biliūnas nenorįs veidmainiauti), parašė Šiaulių klebonui laišką. Vestuvės įvyko mažesnėje bažnyčioje – Kairiuose (Šiaulių r.). Laiške žmonos Julijos motinai Agotai Janulaitienei, Biliūno rašytame 1907 m. lapkričio 22 d., yra tokios mintys: „Gulėdamas, Mamyte, ilgą laiką patale, daug skaitau ir misliju. Ir persitikrinau, kad brangiausias ir švenčiausias daiktas žmogui yra Tikėjimas. Jisai tik žmogų nuramina ir laimingą padaro“. Ar Biliūnas atliko išpažintį (buvo užsisakęs knygą iš Vilniaus apie išpažintį), neaišku, bet kokius tris kartus jį aplankė jaunas kunigas, su kuriuo požiūriai į tikėjimą nesutapo. „Jis tik jėzuitas, nieko daugiau. Erzina mane jis“, – sakė žmonai. Prieš mirtį Biliūnas ruošėsi atlikti išpažintį pas *dorą* kunigą. Biliūno žmona, kaip jis buvo prašęs, ant kapo pastatė kryžių. 1907 m. Julija Biliūnienė rašė Lietuvos valstybės ir visuomenės veikėjui Jurgiui Šauliui (1879–1948): „Tiek galiu pasakyti Tamstai, (buvo) šventas žmogus.“

Sugrįžkime prie Slančiausko. 1921 m. gegužės 18 d. laiške gydytojui oftalmologui Petrui Avižoniui (1875–1939) Slančiauskas rašė „Aš dar esu gyvas. Nebedaug ką besidarbuojuos…“ ir paminėjo vertybines nuostatas, kurios jam buvo artimos visą gyvenimą – savo krašto lavinimas ir pagarba profesijai tinkamiems kunigams: „Lietuviškas knygas ir brošiūras eme spaudinti užrubežiuose, tokias kur sugreibę skaitem ir giedojom, o tos buva: Apie polestinas gyvenimai Šventuju, o labiausei: „Lietuvos Bičiulis“ kun. Gimžauskio parašyta“. Matyt, Slančiauskui kunigas ir poetas Silvestras Gimžauskas (1845–1897), kuris dirbdamas Vilniaus krašte ragino neleisti vaikų į nelietuviškas mokyklas, kūrė slaptas daraktorių mokyklas, globojo knygnešius, surinktas pajamas skyrė lietuviškų knygų leidybai, buvo *doro* kunigo pavyzdys. Kita minimo laiško mintis – „Dargi rusai parspausdino visas maldaknyges rusiškomis raidemis ir tas dykai arba po pigeje pardavineja, bet retai tokie kur rados, kas jes reikalautu, o lietuviškas naujas knygas pamate žandarai iš bažnyčias einant iš ranku trauke o savininkus baude po „rusku zakonu“ – liudytų sunkų *dorų* kunigų darbą. Iš tiesų, Šiaurės Lietuvoje kunigauta išskirtinių įvairių konfesijų kunigų. Pavyzdžiui, 1753 m. į Žeimelį (Joniškio r.) paskiriamas dirbti liuteronų kunigas, latvių rašytojas, folkloristas Gothardas Frydrichas Stenderis (1714–1796). Dirbdamas Žagarėje (1753–1759) Stenderis vokiečių kalba parašė pirmąją latvių kalbos gramatiką (Kavaliauskaitė 2022: 4). Įdomus ir toks faktas: 1918 m. atkuriant šalies valstybingumą Linkuvoje (Pakruojo

r.) vyko viena pirmųjų manifestacijų už Lietuvos nepriklausomybę. Čia, Linkuvą užėmus bolševikams, vėliau – bermontininkams, aktyviai veikė partizanai, o svarbiausias partizaninio judėjimo organizatorius buvo Linkuvos klebonas Liudvikas Šiaučiūnas, kurio kapas yra bažnyčios šventoriuje (Vitkūnas 2022: 30–31).

Paslaptingasis laikmetis. Iš Slančiausko biografijos žinome Rudiškių kunigą atsisakius Slančiauską laidoti. Apie tai, kad įžymūs žmonės nebuvo kunigų laidojami dėl vieno ar kito kunigo veiklos kritikos, byloja ir Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės (1845–1921) biografijos faktas. Mirus rašytojai, gyvenusiai pas visuomenės veikėją, mecenatą Andrių Bulotą (1872–1941), Marijampolės klebonas atsisakė ją laidoti dėl esą nepagarbios pažiūros į kunigus kūryboje. Laidojimo paslaugas teko suteikti Juozui Tumui-Vaižgantui, specialiai tam reikalui atvažiavusiam iš Kauno.

Gyvendamas kitų religinių bendruomenių apsuptyje, Slančiauskas matė, kaip liuteronai, stačiatikiai stengiasi išsaugoti savo bendruomenės tikėjimą, savo vertybines nuostatas, kalbą ir visa perduoti paaugančiai kartai. Suprasdamas, kad darosi madingos laisvamanybės idėjos, Slančiauskas stengėsi išsaugoti religinį paveldą, neabejotina, besikeičiantį jo gyvenamuoju metu. Tik niekas negali išmatuoti, kiek mãdos gyvuoja, ar yra priimtinos ir ar jos neužsimiršta, ar nesugrįžtama prie senųjų vertybių? Vidinė žmogaus branda gali būti ir nepalenkiama. Slančiauskas matė, kad kai kurie kunigai neatlieka savo darbo taip, kad puoselėtų tikėjimą, lavintų ir ugdytų jaunimą, skleistų lietuvybę ir derintų visa su kitomis prigimtinėmis nuostatomis.

Sovietų okupuotoje Lietuvoje paskelbti Slančiauską laisvamaniu buvo itin paranku. Kaip kitaip tautosakininkai būtų galėję išleisti rinkinius „Šiaurės Lietuvos pasakos“ (1974), „Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai“ (1975), „Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos“ (1985), užrašytus ne tik Slančiausko, bet ir jo pagalbininkų Jono Trumpulio, (1862–1943), Prano Narvydo (1882–1976), Juozapo Stonevičiaus (1849–1901), Jono Lideikio (1891–1927), Pilypo Grigučio (1876–1967), Stepono Strazdo (1884–1962), jei nebūtų buvę saugiklių – to, kas okupantams tiko ir patiko. Tik atkaklieji, tokie kaip tautosakininkai Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė, Kostas Aleksynas, kalbininkė Aldona Jonaitytė, galėjo atlikti šį darbą. Tai ar tinka Mato Slančiausko premiją įteikti Joniškio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje? Geriausia atsakyti Slančiausko sukurtomis eilėmis:

Kas ką gal man padaryti,

Kad pats Dievas padeda?

Nors maž ką galiu uždirbti –

Mažas arklas adata.

Valna koja, kur nueinu,

Pono nėra ant manės…

Ar ne pats metas prie Slančiausko veiklos apibūdinimo pridėti ir šiuos žodžius: *užrašė žmonių pamaldumo liudijimus – maldas, giesmes, poterius, ubagų kalbą,* o visa tai pateko į dvasinio tautos paveldo rašytinius šaltinius, kuriais mes dabar galime naudotis.

Literatūra

Laidos

Atspindžiai. Paveldo kolekcija. Lietuvos sakralaus paveldo lobynas – Joniškio krašto medinės koplyčios. 2019–2020 (LRT).

https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000100788/atspindziai-paveldo-kolekcija-lietuvos-sakralaus-paveldo-lobynas-joniskio-krasto-medines-koplycios

Atspindžiai. Paveldo kolekcija. Pasivaikščiojimas Žagarėje Raktuvės gatve su jos metraštininke Romualda Vaitkiene (LRT).

https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000124387/atspindziai-paveldo-kolekcija-pasivaiksciojimas-zagareje-raktuves-gatve-su-jos-metrastininke-romualda-vaitkiene

Knygos

LAICh – *Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija: religijos kritika, laisvamanybė ir ateizmas Lietuvoje*. Sudarė Juozas Barzdaitis, Bronius Deksnys, Antanas Gaidys (pirmininkas), Pranas Mikuckas, Romanas Plečkaitis, Jonas Sakalauskas, Liuda Vileitienė (tikrasis vardas Liudmila), Irmija Zaksas. Vilnius: Mintis, 1988.

SŽ – Švambarytė-Valužienė, Janina. *Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika. Žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos

institutas, 2014.

Vaitkevičius, Vykintas. *Senosios Lietuvos šventvietės*. *Joniškio rajonas*. Šiauliai: Lucilijus, 2016.

Vaitkienė, Romualda. *Elegija senai mano gatvei*. Vilnius: Versmė, 2015.

Straipsniai

Antanas K. „Kas Matą Slančiauską atvarė į bažnyčią?“ – *Sidabrė* Nr. 52 (9893) 2020 m. liepos 11 d., šeštadienis, 2 p.

Brazauskas, Juozas. „Jono Biliūno liūdnas žvilgsnis į gyvenimą (mirties 110-osios metinės)“ – https://aina.lt/jono-biliuno-liudnas-zvilgnis-gyvenima-mirties-110-osios-metines/

https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=372.

https://www.zmones.lt/naujiena/jonas-sliupas-kaip-nepaklusnus-redaktorius-ryzosi-nederamai-santuokai…

Kavaliauskaitė, Živilė „Savas kraštas – neišsenkanti versmė“ – *Šiaulių kraštas* Nr. 21 (8491) 2022 m. vasario 19 d. šeštadienis, 1, 3 psl.

Kavaliauskaitė, Živilė „Kaimynų istorija – artima, bet mažai pažįstama“ – *Šiaulių kraštas* Nr. 97 (8567) 2022 m. rugpjūčio 20 d. šeštadienis, „Atolankos“ Kultūros, meno ir literatūros leidinys, p.1, 4, 5, 7.

Levinskas, Edvardas „Trumpa mano gyvenimo apybraiža (2)“ – *Šiaulių kraštas* Nr. 35 (8358) 2021 m. kovo 30 d., antradienis, „Atolankos“ Kultūros, meno ir literatūros leidinys, p. 3, 6.

Pedagogės Rima ir Rita „Asmenybėms nešiokimės pagarbą“ – *Sidabrė* Nr. 53 (9894) 2020 m. liepos 15 d., trečiadienis, 7 p.

Švambarytė-Valužienė, Janina. „Mato Slančiausko rankraštinis žodynėlis *Liuberiszka* arba senų ubagų kalba (1892)“ – *Baltu filoloģija* XX(2), Rīga, 2011, 53–65.

Švambarytė-Valužienė, Janina. „Žodynelis = iš enciklopedijos (1903)“ – *Acta Linguistica Lithuanica* LXXI, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, 64–101.

Švambarytė-Valužienė, Janina. „Jurgio Šlapelio *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis (1907)* ir Mato Slančiausko rankraštinis *Žodynelis = Iš enciklopedijos* (1903)“ – *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Šlapeliai*“. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 58–65.

Urnėžiūtė, Rita „Kam varyti Matą Slančiauką iš bažnyčios?“ – *Sidabrė* Nr. 54 (9895) 2020 m. liepos 18, šeštadienis, 10 p.

Vasiliauskas, Ernestas. „Žiemgalių žemės XII–XIII a.“ – *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Sudarė Rita Regina Trimonienė, Robertas Jurgaitis. Šiauliai, Saulės Delta, 2007, 34–64.

Vitkūnas, Manvydas „Su Livonijos dvelksmu – Linkuvos ir Žeimelio apylinkės“ – *Savaitė* Nr. 32 2022 rugpjūčio 11, 30–31 p.

Žulkus, Vladas „Tarpgentinės dykros ir mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje“ – *Vakarų baltų archeologija ir istorija*. Klaipėda, Klaipėdos kraštotyros muziejus, 1989, 107–116.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.